

Народна педагогіка про виховання підростаючого покоління (історичний аспект)

Інна Бабій

*Немає мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.*

М.Т. Рильський

Становлення народної педагогіки – тривалий історичний процес, який ініціювався й підтримувався різноманітними соціально-історичними та культурними факторами. Упродовж свого існування український народ створив систему знань, ідей, принципів, традицій, засобів, за допомогою яких в різні історичні періоди виховувалося підростаюче покоління. Цей унікальний досвід було узагальнено, і виокремлено в окремий напрямок педагогічної науки, який дістав назву народна педагогіка. Її багатющий досвід, мудрість виховання сформована віками допомагає вихователеві прилучати дитину до національних традицій, культурних цінностей, форм поведінки. Сутність народної педагогіки розкривається в сукупності і взаємозв'язку понять, поглядів, ідей, навичок і прийомів в теорії виховання.

Найважливішою складовою частиною народної педагогіки протягом сторіч беззаперечно було моральне виховання підростаючого покоління.

Тому педагогам необхідно глибоко науково та критично вивчати надбання народної педагогіки, творчо підходити до спадщини українських просвітителів, орієнтуючись на потреби освіти і педагогіки сьогодення.

У своїй статті ми ставимо за *мету* здійснити ретроспективний аналіз, простежити основні етапи становлення народної педагогіки, висвітлити основні її ідеї, які відбиті у найдавніших пам'ятках української письменності, творах просвітителів, філософів, учених.

Питання особливостей виховання дітей різних народів цікавили просвітителів і педагогів усіх часів. „Батько педагогічної науки” Ян Амос Коменський, започаткувавши розвиток наукової педагогіки, приділив особливу

увагу синтезу її вихідних положень з народно педагогічними уявленнями про виховання дітей з перших років життя. Великий педагог і гуманіст осмислив величезну роль народних традицій виховання. Основні ідеї народної педагогіки знайшли втілення у його педагогічній системі, яка описана в працях „Велика дидактика”, „Мудрість старих чехів”, „Правила поведінки, зібрані для юнацтва в 1653 році”, „Про вигнання зі школи відсталості” та ін. Вчений виступав за те, щоб вчитель був справді народним. Однією з основних вимог, які висувалися перед педагогами, була вимога вивчати, любити рідну мову, словесну творчість народу. На думку Я.-А. Коменського, народний педагог повинен бути патріотом рідної мови, рідної культури. Він уважав, що дітям необхідно пропонувати розповіді на моральні теми, які можна запозичити з словесної народної творчості, улаштовувати змагання з відгадування загадок, вивчати звичаї народу, його минуле [7].

Спадкоємцем ідей Я.-А. Коменського, в нашій країні, став К.Д. Ушинський. Широке і різнобічне коло культурних інтересів спонукало К. Ушинського до вивчення народної педагогіки.

Дослідивши педагогічну теорію й практику в різних державах, він дійшов висновку: що загальної системи народного виховання для всіх народів немає ні в теорії, ні в практиці; в кожного народу є своя особлива національна система виховання, а тому запозичення та впровадження чужої системи виховання не дасть позитивних наслідків.[8,109]

Центральною ідеєю всієї педагогічної системи К.Д. Ушинського є ідея народності, що поєднується із принципами моральності й гуманності. Обґрунтувавши положення про те, що у кожній педагогічній системі є своя особлива мета і свої особливі засоби для досягнення цієї мети, він переконливо довів, що народ, який хоче зберегти націю, повинен опиратися на власну національну систему виховання, яка ґрунтується на народній педагогіці.

Використання народної педагогіки в суспільному й сімейному вихованні зміцнює й розвиває в людині народність, народну самосвідомість, народний

характер і „робить сильний і благодійний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, словом, на всю його історію” [8,111].

У статті „Про моральний елемент у вихованні” К.Д.Ушинський говорить про доцільність різних засобів народної педагогіки в суспільному вихованні. Глибину й сердечність відносин, які існують між чоловіком і дружиною, батьками й дітьми у родині, К.Д. Ушинський вважає ефективним засобом народної педагогічної культури, що благотворно впливає на духовний розвиток дитини [8,109].

Найважливішим засобом народного виховання, по переконанню К.Д.Ушинського, є вся народна культура як єдине ціле. Всі елементи народної культури – мова, казки, духовні й літературні традиції, – впливають на формування базових якостей особистості й особливостей національного характеру. Але особливе місце у вихованні він відводить все-таки рідній мові як частині народної культури. Саме рідна мова, на думку К.Д. Ушинського, робить найбільш сильний духовний вплив на розвиток дитини: „Кожне слово мови, кожна його форма, кожне вираження є результат думки й почуття людини, через які відбилася в слові природа країни та історія народу. Успадковуючи слово від предків наших, ми успадковуємо не тільки засіб передавати наші думки й почуття. Від всього життя народу це єдиний живий залишок на землі, і ми – спадкоємці цих живих багатств, у яких склалися всі результати духовного життя народу” [8,15-16].

Ідея народного виховання, проголошена К.Д. Ушинським, була сприйнята й продовжена в працях діячів народної освіти Н.К. Крупської, С.Ф. Русової, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, М.Г. Стельмаховича, які вказували на необхідність розвитку української національної школи, вивчення досвіду народної педагогіки. Вони відзначали, що особистості вихованій на моральних цінностях властиві доброта, сердечність, миролюбство, милосердя, терпіння.

На думку Н.К. Крупської, „нову педагогіку” слід будувати з урахуванням народної педагогіки. У своїх численних виступах вона звертала увагу на творчий педагогічний талант народу і радила брати все краще з народної педагогіки для

виховання підростаючого покоління. Принцип народності у вихованні слід починати з раннього дитинства, у процесі оволодіння дитиною рідною мовою. Н.К. Крупська велике значення надавала розвитку мови дітей у родині, особливо в процесі спілкування матері з дитиною, вона звертала увагу на те, що материнська мова служить дитині знаряддям вираження себе, своїх думок, свого настрою [2].

Досліджуючи феномен народної педагогіки, зупинимося на видатній постаті засновниці дитячих садків в Україні Софії Русовій. Глибоко усвідомлюючи, що без значного інтелектуального розвитку української нації, без власної національної школи, освіти і культури, важко претендувати на самовизначеність і визнання українського народу серед інших народів світу. С. Русова наполегливо й самовіддано боролася за відродження й утвердження високих духовних цінностей українського народу, його мови, культури, національної свідомості й самосвідомості.

Ідея національного виховання – головна й визначальна в педагогічній концепції С. Русової, яка в методологічному плані набуває основної й найважливішої закономірності розвитку теорії і практики освіти, школи, виховання. У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами. Головне завдання виховання – забезпечення розвитку відзначених чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, здатної до свідомого суспільного вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного, соціально–політичного і культурного потенціалу свого народу.[4]

Заслужують на увагу погляди С. Русової з проблеми розумового, морального, естетичного, трудового, дошкільного, сімейного виховання, підготовки вихователів дитячого садка, вчителів нової генерації.

Цінними для нашого сьогодення є положення, ідеї й думки С. Русової про мету, завдання, зміст, шляхи й методи морального виховання людини.

Відведення провідної ролі моральному вихованню у здійсненні загальної мети виховання – “витворити людину в найкращому значенні цього слова”,

звучить у багатьох творах С. Русової, виражаючи гуманістичну спрямованість її педагогічних ідей. Моральне виховання дітей, за її переконанням, може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку дитини, ґрунтуючись на національній основі [4, 133-135].

Головними завданнями морального виховання вчена вважала розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення в них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і моральної поведінки, а також формування моральної свідомості, стійких моральних переконань. Поєднання традицій і перспективи у цілях і завданнях виховання – неодмінна умова почуття вічності нації, захищеності особистості як її представника.

Софію Русову справедливо вважають класиком вітчизняного дошкільного виховання, про що красномовно свідчать її твори “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Дитячий сад на національній ґрунті”, “Дошкільне виховання”, “Нова школа соціального виховання”, “Націоналізація дошкільного виховання”, “Нові методи дошкільного виховання”, “Роль жінки у дошкільному вихованні” та інші, а також подвижницька практична діяльність у галузі дошкільного виховання [4].

Досить вагомий внесок у розвиток народної педагогіки вніс педагог-демократ – А.С. Макаренко. Він відводив значне місце у процесі виховання в нових, післяреволюційних умовах народній педагогіці, поширював її ідеї, використовував народні педагогічні методи у своїй роботі з дітьми. Вчений призивав педагогів-гуманістів не руйнувати народні педагогічні традиції, а переосмислювати їх і наповнювати новим змістом, критично підходити до відбору народних традицій. Велику увагу як фактору виховання педагог приділяв народним іграм і танцям. Для А.С. Макаренка, як і для Я.-А. Коменського й К.Д. Ушинського, народ – це великий педагог [3].

Думки А.С. Макаренка про народну педагогіку знайшли підтримку й подальший розвиток у його послідовників. Найбільш відомий з них видатний педагог В.О. Сухомлинський. „Народ – живе, вічне джерело педагогічної

мудрості”, – зазначав він [5, 31]. Педагог із Павлиша був прибічником ідей К.Д. Ушинського про принцип народності, підтримував ідеї А.С. Макаренка про використання народного педагогічного досвіду в навчально-виховному процесі школи. У В.О. Сухомлинського принцип народності у вихованні носив гуманістичний характер, як і всі його педагогічні ідеї та концепції.

Серед прогресивних народних традицій В.О. Сухомлинський високо цінував традиції трудового виховання. Характеризуючи їх, він писав: „Це одвічні традиції народної педагогіки: діти допомагають трудитися батькам, батьки не можуть у своїй праці обійтися без дітей; як тільки дитина навчилася нести своєю рукою ложку від тарілки до рота, вона працює – не для того, щоб потренуватися в праці, а тому, що ніхто з людей, які оточують дитину, без праці не уявляє собі життя. Народна педагогіка знає, що дитині посильне і що непосильне, знає, бо в ній органічно поєднується життєва мудрість з материнською і батьківською любов'ю. Народна педагогіка не боїться того, що праця втомлює, вона знає, що праця неможлива без поту і мозолів. Завдяки праці дитина стає здатною пізнавати-навколишній світ серцем...”[6, 554].

Головними засобами виховання В.О. Сухомлинський вважав рідне слово й словесну народну творчість (казки, прислів'я, колискові пісні).

Для нашого дослідження велике значення мають фундаментальні праці визначного українського педагога М.Г. Стельмаховича. Під української народною педагогікою він розуміє цілісну і багатогранну систему принципів, ідей, підходів і знань, яку починають глибоко пізнавати і впроваджувати в практику родинного виховання дітей батьки та педагоги [5].

Виховання в народній педагогіці вчений розглядає як першу суспільну необхідність („Камінь шліфують, а народ виховують”). М.Г. Стельмахович наголошує, що одне з життєвих правил народної педагогіки говорить: „дитина – гість у нашому домі. З'явившись на світ, вона приходить в сім'ю років на двадцять, а потім починає жити своїм власним життям. Тому й виховання зводиться до того, щоб підготувати її до самостійного життя” [5, 48].

Народна педагогіка поклала в основу виховання дитини моральне та розумове виховання. Вона проголосила розум та мораль основною красою людини („Розум – найбільше багатство”, „Мораль чиста – краще всякого намиста”). Моральне виховання розглядається в народній педагогіці як цілісний процес, спрямований на формування у дітей та молоді моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки та моральних рис особистості. Практика народного виховання передбачає формування в кожній людині моральних оцінок з позицій добра, справедливості, що випливає з народного поняття моралі: моральний той, хто цнотливий, шляхетний, добродішесний, правдивий.

Велику увагу в своїх працях М.Г. Стельмахович приділяв ідеям сімейного виховання. „У сім'ї шліфуються найтонші грані людини – громадянина, людини – трудівника, людини – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. Сім'я дає щастя. Сім'я робить життя повнокровним”, зазначав педагог [5,99]. Ідеал народної педагогіки – повна сім'я: чоловік, жінка, діти. Протягом багатьох сторіч родина виконувала завдання по передачі багатовікового морального досвіду попередніх поколінь. Стельмахович пише: „Саме родина природно (тобто ненав'язливо по життю, по ходу справи) прищеплювала дітям моральні орієнтири в житті. Народній педагогіці не потрібно було вчитися, вона переходила від батьків до дітей з молоком матері” [5,121].

Першою природною (народною) вихователькою була й залишається мати. Від неї діти одержували й одержують перші знання про рідну мову, моральні закони свого народу. В українських родинах величезну роль у вихованні грали також дідусь і бабуся, люди старшого покоління, навчені життєвим досвідом. Не випадково М.Г. Стельмахович називав їх „народними педагогами” [5,122].

У 70 роки ХХ ст. з'явилася нова галузь у педагогіці – етнопедагогіка, що зв'язує педагогіку з етнографією й фольклористикою, основоположником якої став Г.Н. Волков. У 1972 році він увів цей термін у науковий обіг та розкрив його змістове наповнення у монографії „Етнопедагогіка” (Чебоксари, 1974р.).

Г.Н. Волковим проведене чітке розмежування понять „народна педагогіка” і „етнопедагогіка”. Він наголошує, що народна педагогіка має відношення до досвіду, його опису, засобів і ідей народного виховання, а етнопедагогіка – це вже сфера науки [1].

Обґрунтовуючи необхідність введення терміну „етнопедагогіка” і значення народної педагогіки для науки взагалі Г.Н. Волков писав: „...народна педагогіка не наука, а лише сировина, матеріал, джерело інформації для науки. У цьому змісті вона відіграє велику роль стосовно педагогічної науки. Народна педагогіка не наука, але для науки представляє величезний і неоціненний інтерес, тобто вона становить об'єкт наукового дослідження, предмет науки” [1,4].

За визначенням Г.Н. Волкова етнопедагогіка це – емпіричний досвід етнічних груп у вихованні й навчанні дітей, морально-етичних й естетичних поглядів на споконвічні цінності родини, роду, нації. Предметом етнопедагогіки виступає, таким чином, насамперед народна педагогіка, базові положення якої, на думку автора, подібні у всіх педагогічних культурах [1,5]

Кожний народ має свій ідеал людини. Навчання й виховання, в основі яких лежать національні традиції, спрямовані на досягнення цього ідеалу.

Педагогічні традиції, накопичені народом протягом усього історичного розвитку, відбиті в народній педагогіці. Саме вони становлять основу його виховної системи з розвитку моральних якостей особистості. У народній педагогіці акумулюються такі моральні цінності, як відповідальність, борг, честь, совість, терпимість, любов, співпереживання, потреба в творчій діяльності, співчуття, милосердя.

У нашій експериментально-дослідній роботі народна педагогіка виступає скарбницею знань, ідей, принципів, традицій, засобів, за допомогою яких в різні історичні періоди виховувалося підростаюче покоління.

Отже, забуття історії, зневага до традицій і звичаїв народу, вироблених століттями, приводить до занепаду та морального зубожіння. Тому педагогічній науці необхідно звернути найпильнішу увагу на надбання народу, його досвід,

зуміти використати напрацьовані й перевірені століттями ідеї навчання і виховання людини в сучасному навчально-виховному просторі.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують питання виховання підростаючого покоління на засадах народної педагогіки. Перспективи досліджень у цьому напрямі можуть бути пов'язані з пошуком нових ефективних методів підтримки процесу морального розвитку особистості в народній педагогіці.

Література.

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
2. Крупская Н.К. Дети – наше будущее: Сб. статей и речей о дошк. воспитании / Сост. Л.Э. Иоффе, Р.Е. Орлова, Ц.Л. Печерская, Н.И. Стриевский. – 4-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1984. – 272 с.
3. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей // Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – М.: Просвещение, 1977. – Т. 2. – 524 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освта, 1996. – 304 с.
5. Стельмахович М.И. Народная педагогика. К.: Рад. Шк., 1985. – 312 с.
6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. //Вибр. тв.: В 5-ти томах – К.: Рад школа, 1977. – Т. 2. – С. 419–655.
7. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн..1: Навч. Посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.
8. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори у 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.
9. Хрестоматія по истории зарубежной педагогике: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Сост. и авт. Вводных статей А.И. Пискунов. – М.: Просвещение, 1981. – 528 с.